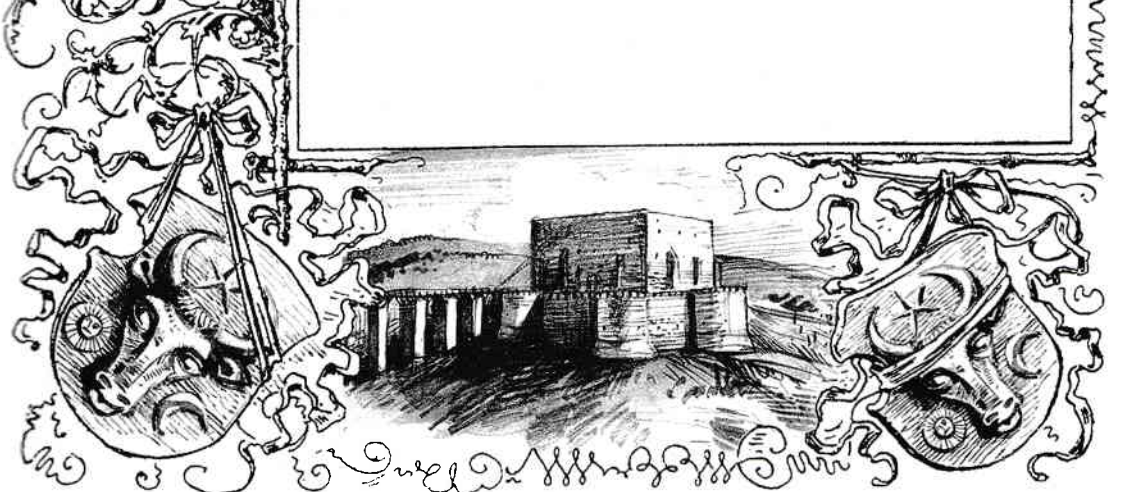

ȘTEFAN CEL MARE ȘI RĂZBOAIELE SALE

(II)

Volum întocmit de
CONSTANTIN REZACHEVICI

CUPRINS

CAPITOLUL IV.

PUTEREA MILITARĂ

OASTE, CETĂȚI, ARMAMENT, STEAGURI

Ioan Bogdan, <i>Documentul răzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV</i>	6
Radu Rosetti, general, <i>Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare</i>	21
Eleodor Focșeneanu și Gheorghe Diaconu, <i>Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare</i>	41
Anton Balotă, <i>Vitejii lui Ștefan cel Mare</i>	64
Radu R. Rosetti, general, <i>Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan-cel-Mare</i>	85
Lucian Chițescu, <i>Fortificațiile Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare</i>	106
Gheorghe Anghel, <i>Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare</i>	132
Constantin Cihodaru, <i>Refacerea ocoalelor cetăților și curților domnești în a doua jumătate a secolului al XV-lea</i>	157
Nicolae Grigoraș, <i>Cetatea „Smedorova” și Cetatea Nouă (Novograd) de la Roman</i>	164
Constantin Cihodaru, <i>Note despre cetatea Crăciuna</i>	173
Lucian Chițescu, <i>Crăciuna – cetatea fără apă</i>	181
Constantin C. Giurescu, <i>Unde a fost cetatea Crăciuna?</i>	186
Constantin Cihodaru, <i>Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindau, Direptate, Crăciuna și Roșcani</i>	190
Alexandru Artimon, <i>Date istorice și arheologice cu privire la curtea domnească din Bacău</i>	195

Radu Rosetti, general, <i>Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare</i>	208
Cristian M. Vlădescu, <i>Tipuri de arme albe și armuri la oștile române în a doua jumătate a secolului al XV-lea</i>	220
dr. Constantin Rezachevici, <i>Spada lui Ștefan cel Mare la Constantinopol ?</i>	246
Ioan Bogdan, <i>Două steaguri ale lui Ștefan cel Mare din Muntele Athos</i>	259
Traian Popa Lisseanu, <i>Steag ostășesc moldovenesc din vremea lui Ștefan cel Mare</i>	264
Valeriu Ghibaldan, <i>Întâlnire peste secole Povestea unui steag</i>	268

CAPITOLUL V.

ȘTEFAN CEL MARE – DOMN, STRATEG ȘI TACTICIAN

Ion Ursu, <i>Personalitatea lui Ștefan cel Mare</i>	272
Constantin C. Giurescu, <i>Ștefan cel Mare</i>	282
Radu Rosetti, general, <i>Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare. Strategia lui Ștefan cel Mare</i>	290
Radu Rosetti, general, <i>Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare. Principii tactice ale moldovenilor și vecinilor</i>	325

ÎNCHEIERE

Constantin Rezachevici, <i>Ștefan cel Mare</i>	349
Radu Rosetti, <i>Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare</i>	354
Lista publicațiilor	362

CAPITOLUL IV.

**PUTEREA MILITARĂ
OASTE, CETĂȚI, ARMAMENT,
STEAGURI**

Ioan BOGDAN

DOCUMENTUL RĂZENILOR DIN 1484 ȘI ORGANIZAREA ARMATEI MOLDOVENE ÎN SEC. XV.

Sub titlul «Basarabia, țara lui Ștefan cel Mare», d-l Zamfir C. Arbore, basarabean de origine și autor al unei monografii asupra Basarabiei în sec. XIX, a publicat în foiletonul de la 2 Iulie 1904 al «Voinței Naționale» un document de la 8 Iunie 6993 (= 1485), care era unul din cele mai interesante din câte ni s'au păstrat de la Ștefan cel Mare. Dl Arbore a dat numai traducerea românească, fără să spue dacă ea e făcută de d-sa, după originalul slavon ce s-ar afla în mâinile răzășilor din Răzeni – un sat în Basarabia – sau e o traducere veche, d. p. a dascălului Evloghie, cel care la 1783 a tradus un alt document al Răzenilor, din 12 Martie 7010 (=1502), despre care d-l Arbore spune că răzășii nu-l mai posed în original. O explicație asupra acestui lucru se impunea cu atât mai mult, cu cât documentul Răzenilor, în comparație cu celelalte documente contemporane, prezintă unele particularități ce deșteaptă îndoieli asupra autenticității sale. Dar aceste particularități n'au fost observate de editor, care nici n'a bănuțit măcar importanța specială a documentului, căzut din norocire în manile sale. D-sa ar trebui să dea la lumină și textul original sau – ceea ce ar fi mai bine – o fotografie, care singură ar împrăștia definitiv îndoielile. Dovedindu-se că originalul nu prezintă greșelile traducerii, concluziile ce vom trage din aceasta vor avea toată tăria dorită.

Iată textul d-lui Arbore:

† Cu mila lui Dumnezeu Io Ștefan voevod, domn al pământului Moldovei, făcem știre cu această carte a domniei noastre tuturor celor ce vor căută pre ea sau vor auzi citind-o, că cu această carte a domniei mele dat-am slugilor noastre Malușca, fratelui său Neicea lui Cozma Răzan și fratelui său Draguș, pentru a lor slujbă credincioasă, pământurile pustii ce se află de ambele părți ale Vișnovățului,

de lângă Bâcu, în fața Sultanii și Marașii, ca să facă sat și să se folosească de tot venitul moșiei. Dar jumătate din moșie să fie în ohab și neclintită moșia lui Malușca și fratelui său Neicea, iar cealaltă jumătate (să-i fie) lui Cozma Răzan și fratelui său Draguș, fiilor lor, nepoților și strănepoților, și de nimeni neclintită să rămâie. La aceasta este credința domniei mele mai sus scrisului Io Ștefan voevod, și credința fiilor noștri Alexandru voevod și Bogdan voevod, și credința boerilor noștri: Vlaicul pârcalabul Orheiului, și cr. b. Zbiarea, cr. p. Hrean vornicul, cr. lui p. Oană, cr. lui Gherman, pârcălabi, cr. lui Gangur, cr. lui p. Ivașcu, cr. lui Maxim pârcălab, cr. lui p. Dajbog pârcălab, cr. lui Micotă pârcălab, cr. lui p. Dragoș spătar, cr. lui Chiracolă visternic, cr. lui p. Eremia postelnicul, cr. lui Ion paharnicul, cr. lui p. Petru postelnicul și credința tuturor boerilor noștri celor mari și celor mici. Iară după săvârșirea vieții noastre, cine va fi domn în pământul nostru al Moldovei, sau din fiii noștri sau din neamul nostru, sau pe care îl va alege Dumnezeu a fi domn, acela dania noastră să n'o strice, ci s'o întărească, de vreme ce le-am dat lor pentru slujba lor pentru țară, și să fie pază în contra Tătarilor, așa precum au fost până acum, fund din ceata boerului nostru Gangur. Iară pentru mai mare credință, am poruncit credinciosului nostru pam Tăutu logofăt ca să scrie și pecetea noastră s'o atârne la cartea noastră. Și a scris Coste, frate lui Ion dascăl, în Suceava, anul 6993, Iunie 8».

O primă îndoială ne deșteaptă data. Între martorii obișnuiți se citează boierii Oană și Gherman, cunoscuți ca ultimii pârcălabi ai Cetății-Albe, de la 1481–1484. Documentul nu poate să fie prin urmare din 1485, când această cetate nu mai era a Moldovenilor. S'ar putea obiecta, însă, că traducerea nu numește pe Gherman și Oană „pârcălabi de Cetatea-Albă”, ci simplu „pârcălabi”, că prin urmare ei și-au putut păstră acest titlu și după căderea cetății în mâinile Turcilor, întâmplată la 4 August 1484. Dar, după toate probabilitățile, ei au pierit amândoi apărând-o, căci de la Iunie 1484 încoace nu se mai pomenește nici unul în documentele lui Ștefan. Astfel, în loc de 6993 **суѣр**, documentul original al Răzenilor, dacă există încă, trebuie să aibă 6992 **суѣб**. O confuziune între **р** și **б**, adică între 3 și 2 chirilic, este explicabilă: triunghiul de jos al lui **б** poate să fie șters de umezeală sau ros de îndoitura pergamentului.

Neautentic, în lista martorilor, mai este titlul de «voevod» pe lângă numele fiilor domnești Alexandru și Bogdan-Vlad. Toate documentele, în care acești doi fi ai lui Ștefan cel Mare sunt citați ca martori înaintea boierilor, îi numesc simplu «Alexandru și Bogdan-Vlad». Bogdan, în loc de Bogdan-Vlad, este o altă greșală în textul d-lui Arbore.

Pentru rest, lista martorilor este cea cunoscută din documentele anului 1484, cu deosebire numai că unii lipsesc, d. p. Duma, Iuga, Neagu, Hărman și Dragoș vornicul, iar Petru e numit postelnic, în loc de stolnic. Aceasta ne îndeamnă a crede că avem a face cu opera unui vechiu traducător, care – după obiceiul celorlalți traducători din timpul său – a trecut cu ușurință peste locurile greu de cetit în original și nu le-a amintit anume în traducerea sa.

Respect Mai sunt încă două expresiuni suspecte în formulele documentului nostru: a) în loc de «pentru slujba lor *pentru țară*» trebuie să fie în original «pentru slujba lor *cătră noi*», sau «pentru a lor dreaptă și credincioasă slujbă», sau «pentru că ne-au slujit nouă cu dreptate și cu credință»; b) în loc de «să fie în *ohab* și neclintită», se înțelege o jumătate din moșie, originalul trebuie să aibă «să o stăpânească», sau «să fie a lui, neclintită (nestrămutată)», – cuvântul *ohabă, ohabnic* nefiind întrebuițat în Moldova pe vremea lui Ștefan cel Mare.

E curios însă că într'un document al lui Ștefan II, unchiul lui Ștefan cel Mare, din 29 Noembrie 1443, prin care se confirmă mănăstirii Moldoviței mai multe sate și alte proprietăți, se zice: «toate aceste mai sus scrise» să-i fie sus zisei mănăstiri *uric și ohabă*, nestrămutat niciodată în veci, cu tot venitul». E singurul caz autentic de felul acesta, cunoscut mie din documentele sec. XV. S'ar putea, deci, ca în documentul de la 1484 să avem un al doilea caz de întrebuițare a cuvântului *ohabă* (ωχαβα) în diploma moldovenească. Ori cum ar fi – fie că se află, fie că nu se află acest cuvânt în originalul documentului de la 8 Iunie 1484 – el trebuie explicat ca un împrumut, vechiu sau nou, din sec. al XV-lea sau din sec. al XVI–XVII-lea, din formulele documentelor muntenești. El nu ne îndreptățește să declarăm documentul de fals, întrucât dacă din traducerea publicată de dl Arbore eliminăm părțile suspecte, el poate să fie deplin autentic.

O garanție de autenticitate greu de înlăturat este diacul care l-a scris: *Coste, fratele lui Ion dascălul*. Acest diac e pomenit cu aceleași cuvinte, în același an, la 14 Mai și cu un an mai înainte, la 17 August 1483. La 29 Mai 1484 el se numește simplu *Coste*.

Observațiile de până aci ne duc la următoarea concluzie: textul publicat de d-l Z. Arbore cu data 8 Iunie 1485 este o traducere sau, mai exact, o modernizare a unei traduceri din sec. XVIII, probabil a lui Evloghie dascălul, după un original slavon cu data 8 Iunie 1484.

Versiunea românească mai exactă, reconstituită după formulele cunoscute din cancelaria lui Ștefan cel Mare, ar fi cam următoarea:

† Cu mila lui Dumnezeu noi Ștefan voevod, domnul țerii Moldovei, facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor ce o vor vedea sau o vor auzi cettindu-se că am dăruit slugilor noastre Malușcă și fratelui său Neicea, (și) Cozmei Răzan și fratelui său Drăguș, pentru a lor (dreaptă) și credincioasă slujbă, un loc pustiu ce se află de amândouă părțile Vișnovățului lângă Bâcu, în fața Sultanii și Marașii, ca să-și facă sat și (să le fie uric) cu tot venitul. Dar jumătate din sat să fie uric pe vecie și neclintit lui Malușcă și fratelui său Neicea, iar cealaltă jumătate (să-i fie) lui Cozma Răzan și fratelui său Drăguș, (lor), și fiilor lor și nepoților lor și strănepoților lor, (și la tot neamul lor, ce se va alege mai de aproape), neclintit nici odată în veci. (Și) la aceasta este credința domniei mele a mai sus scrisului Io Ștefan voevod, și credința fiilor (domniei) mele Alexandru și Bogdan (-Vlad), și cre-

dința boierilor noștri moldovenești: cr. p. Vlaicul pârcălab, de Orhei, cr. p. Zbiera, cr. p. Hrană vornicul, cr. p. Oană și p. Gherman pârcălabi de (Cetatea-Albă), cr. p. Gangur, cr. p. Ivașcu și p. Maxim pârcălabi (de Chilia), cr. p. Dajbog (pârcălab de Neamț), cr. p. Micotă (pârcălab de Cetatea-Nouă), cr. p. Dragoș spătarul, cr. p. Chiracol vistenicul, cr. p. Eremie postelnicul, cr. p. Ion paharnicul, cr. p. Petru stolnicul (cr. p. Grozea comisul) și credința tuturor boierilor noștri moldovenești, mari și mici. Iar după săvârșirea vieții noastre, cine va fi domn în țara noastră a Moldovei sau din fiii noștri, sau din neamul nostru, sau pe cine îl va alege Dumnezeu a fi domn (în țara noastră a Moldovei), acela dania noastră să n'o strice, ci s'o întărească, de vreme ce le-am dat(-o) lor pentru (dreapta și credincioasa) lor slujbă către noi, și ca să fie straje împotriva Tătarilor, așa precum au fost până acuma, fiind din ceata boierului nostru Gangur. Iară spre mai mare tărie (a celor mai sus scrise) am poruncit credinciosului nostru (boier), dumnealui Tăutul logofătului să scrie și pecetea noastră s'o atârne la (această) carte a noastră. Și a scris Coste, fraatele lui Ion dascălul, în Suceava, la anul 6992, Iunie în 8».

II.

În ce consistă acum importanța acestui document?

Ea consistă, întâiu de toate, în formă neobișnuită în care se face donațiunea domnească, amintindu-se anume meritele pentru care Ștefan răsplătește pe cei patru oșteni – două perechi de frați, – dându-le un loc neocupat de nimenea, ca să-și așeze un sat, să-l colonizeze cu locuitori aduși de unde vor putea și să-l stăpânească cu toate drepturile de proprietate, – ceea ce atunci însemna să se bucure de toate veniturile pe care proprietarii de sate le aveau de la locuitorii așezați pe teritoriile lor, venituri ce în satele libere aparțineau domnului. Este unul din rarele cazuri cari exemplifică vorba cronicarului despre Iuga Vodă, adică despre Iurg Goriatovici că «au început o dăruire ocini prin țară la voinici ce făcea vitejii la oști».

În marea majoritate a documentelor de donațiune e vorba de donațiuni făcute *boierilor*, iar la sfârșitul sec. XIV și începutul sec. XV și *vitejilor* (**ВИТЯЗИ**) pe care trebuie să-i identificam, cum am arătat altădată cu «milites-aulae» din Ungaria. Avem și donațiuni către diiacii domnești și către micii logofeți, pentru slujbele de toate zilele făcute în cancelarie sau pentru cele extraordinare făcute cu ocazia tratărilor diplomatice; avem și unele către popi sau feciori de popă, care s'au ridicat astfel la tagma boierească. Avem însă puține, despre care să se poată zice cu siguranță că sunt făcute la țărani care s'au distins prin vitejia lor în războaie sau prin slujbelor aduse ca străjeri la hotarele țerii. Este foarte probabil că o parte din documentele în care donatarii sunt citați numai cu numele și cu atributul «slugă» (**СЛУГА**), fără cel de «пан» (**ПАНЬ**) sau «boier» (**БОЯРИНЬ**, **БОЪРИНЬ**), sunt date la țărani ori la curteni, și în colecta documentelor lui Ștefan cel Mare voiu avea ocazie să atrag atențiunea istoricilor asupra lor; în nici unul, însă, din câte cunosc – și cunosc foarte multe – nu se indică clar, ca în cel de la 8 Iunie 1484 e vorba de *oșteni de țară* sau de *străjeri*.

Respectiv, în numele ei și al cetății.

Afară de aceasta, în documentele noastre donațiunile se motivează numai în general, prin cuvintele «pentru dreaptă și credincioasă slujbă», **за правую и вѣрною службу**. O *motivare specifică*, ca la 8 iunie 1484 găsim, înainte de Ștefan, numai în documentul lui Iurg Goriatovici de la 3 Iunie 1374, păstrat și acesta în copie. În el se spune că donatarul, namiestnicul sau pârcălabul lui Iurg de la Cetatea-Albă, e răsplătit pentru dreapta și credincioasa lui slujbă față de comn și «în deosebi pentru faptele vitejești împotriva Tătarilor, la satul numit Vlădicenii pe Nistru».

E de observat că motivarea specifică e introdusă, în amândouă documentele, în formula de coroborare, înaintea protocolului final care conține martorii, numele logofătului, al diiacului și data, nu cum se obișnuia în apus, la începutul contextului. Această coincidență între două documente atât de depărtate în timp unul de altul ar fi de natură să ne zdruncine credința în autenticitatea celui mai nou, dacă ea n'ar fi dovedită în destul prin alte considerațiuni. Ar zdruncina-o cu atât mai mult, cu cât și autenticitatea documentului de la 1374 a fost pusă la îndoială. Dacă însă la cel din urmă împrejurările în care el s'a publicat și persoana celui ce a făcut publicația au putut să inspire, cu drept cuvânt, oarecari îndoieli, față de documentul de la 1484, îndoielile nu s'ar justifica prin nimic.

El își păstrează, prin urmare, toată importanța formală de care am vorbit mai sus. Care e cea reală?

Despre cei patru oșteni, ce îndeplineau la Nistru slujba de străjeri împotriva Tătarilor, se spune că făceau parte „din ceata boierului Gangur”. Acest boier apare la curtea lui Ștefan cel Mare întâiaș dată în 1466 și de la 1470 până la 1480 ocupă funcțiunea de pârcălab al cetății Hotinului, un punct strategic important, fiindcă pe acolo treceau Tătarii din Bugeac și din Crimeea, când se năpusteau asupra Țerii-de-Sus. Însemnătatea acestui punct se vede și de acolo că Ștefan numește pârcălab de Orhei, la 1480 sau 1481, pe unchiul său Vlaicul, care mai înainte fusese pârcălab de Cetatea-Albă, apoi staroste de Hotin, și care rămâne în Orhei până la 1486, când e înlocuit cu Grozea, fostul comis. După acesta, la 1492 și 1493, găsim iarăși pe Gangur, pentru ultima oară la 4 Noemvrie 1493. Curând după aceasta el trebuie să fi murit. În documentele anilor 1492 și 1493 e citat totdeauna ca al doilea mare sfetnic, imediat după fiii domnului și după vărul acestuia Duma.

Moșiile de baștină ale lui Gangur erau între Nistru și Prut, în vechiul ținut al Orheiului, acum al Benderului, unde există și astăzi satul Gangura, aproape de confluența Botnișoarei cu Botna, cam 20 de kilometri spre miază-zi de apele Vișnovățului și Bâcului, lângă care oștenii lui Gangur au obținut pământuri la 1484. Domeniile domnești dintre Nistru și Prut erau pe atunci încă destul de întinse. Interesele boierilor localnici și ale domnilor cereau ca ele să fie populate, ca și unii și alții să dispună de brațe cât mai multe, spre apărarea moșiilor și a țării de invaziile prădătoare ale Tătarilor. Din această nevoie a ieșit dotarea oștenilor din ceata lui Gangur cu pământuri situate în imediata vecinătate a Gangurei, căci între aceasta și Visnovăț (Ișnovăț) nu existau alte așezări satești.

Lucrurile îmi închipuiesc că s-au petrecut așa: cei patru oșteni se hrăneau până la 1484 pe moșia pârcălabului Gangur, ca cetași ai lui. În această calitate, ei făceau slujba de străjeri pe drumul Tătarilor. Între 1470 și 1480, când Gangur era pârcălab de Orhei, ei s'ai distins prin mai multe vitezii. Ajunși, spre 1484, la o vârstă mai înaintată, ei s'au rugat de boierul lor, care acum petrecea ca mare sftenic la curtea domnească, să încerce a obține pentru dânșii, din «pustiea» acoperită de codri între Botna și Bâcu, atât cât le va fi de nevoie spre a-și face un sat, care la început avea să fie mic, dar cu vremea putea să crească în bună voie, căci nimenea nu-i stătea în cale. Domnul le-a ascultat rugămintea și le-a dat din pământul domnesc un loc în vecinătate cu fostul lor șef și poate cu unele rude ale lor (Sultana și Marașa).

Din «țărani», cei patru oșteni au devenit, astfel, «proprietari» sau, cum se zicea atunci, «stăpânitori» de pământ, ceea ce era identic cu «nobili», întocmai ca în Polonia sau în Ungaria. Carierele înalte, militare și administrative, le erau acum deschise, lor și urmașilor lor. Poate că vre-unul din aceștia se va fi ridicat la demnități înalte și poate că am afla despre așa ceva, dacă am cunoaște arhiva lor. Cei mai mulți au rămas, însă, boiernași în satul lor, care s'a numit Răzeni, după Răzan, tatăl lui Cozma și al lui Drăguș și probabil unchiul celorlalți doi tovarăși de moșie. Înmulțindu-se și neavând norocul să se îmbogățească prin negoț ori prin slujbe domnești, din «boierinași» ei s'au transformat cu încetu în «răzăși», păstrând până astăzi amintirea că se trag din patru strămoși, după care satul se împarte – așa ne spune cel puțin d-l Arbore – în patru «bătrâni». E încă unul din nenumăratele cazuri de suire și scoborâre a neamurilor, pomenite în formulele seci ale documentelor, formule cărora imaginația istoricului caută să le dea viață, spre a-și putea lămuri prin ele viața trecută a poporului, căruia acele neamuri au aparținut.

Spre a termina cu analiza documentului de la 1484, îmi rămâne încă o observare de făcut. În el avem prima mențiune documentară despre *cetele războinice* ale boierilor moldoveni. El confirmă, astfel, ipoteza pe care am avut onoarea a o exprima în cele câteva observațiuni «asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boierilor moldoveni în sec. XIV și XV», cetite aci în anul trecut. Am asemănat atunci contingentele militare ale boierilor noștri cu «banderiile» nobililor unguri. Documentul de la 1484, confirmând existența lor printr'un caz concret, ne dă și numele lor, nume ce-i drept, de origine slavă, dar pentru un iubitor al trecutului nu mai puțin simpatice decât companiile sau batalioanele de azi. Căci, dacă acestea au reînviat la 1877 gloria militară a poporului nostru, împlântând steagul românesc pe redutele Griviței, «cetele» boierești ne-au dat la 1475 izbânda cea mai mare și la 1476 înfrângerea cea mai glorioasă, ce am avut-o vre-odată noi, Românii.

Românescul *ceată* e slavicul *četa*, care înseamnă propriu «tovărășie, însoțire», precum vb. *četați se*, derivat din el, înseamnă «a se însoți». În textele slave bisericesti sau paleobulgare *чѣта* traduce pe grecescul *τάγμα, τὰξις, φάλαγξ*, «agmen, cohors». Cu același înțeles îl au toate limbile slave moderne. În limba polonă, în cea malorosiană și în cea neosloveana, el mai are înțelesul secundar de «avant-post»,

germ. «Lauer», sub forma *czata*, *čata*, împrumutată, după Miklosich, din ungurescul *csata* «luptă», care la rândul său e tot slavicul *četa*. Părerea lui Miklosich e cu atât mai justificată, cu cât se constată că *csata* avea în ungurește și însemnarea primordială de «ceată» (agmen, turma), nu numai de «luptă», cum credea dânsul. Această a doua însemnare e rezultatul unei evoluțiuni semantice proprii limbii ungurești, din care a trecut apoi la cele trei popoare slave vecine cu Ungurii: Slovenii, Maloroșii, Polonii. De la Slavii din peninsula balcanică *četa* a trecut la Albanezi (*čete*) și la Turci (*čété*), iar Grecii moderni i-au dat un înțeles pejorativ: τζετάρτοι, διτζετάρ, înseamnă la ei «ceată de hoști».

Cuvântul e de origine indogermană și rădăcina lui înseamnă «a se aduna»; el nu s'a păstrat, însă, decât la popoarele slave și la cele ce l-au împrumutat de la dânsele. La Români e un împrumut foarte vechiu. El trebuie să dateze din epoca imediat următoare invaziunilor, când Românii, după ce pierduseră toate noțiunile specifice militare ale Romanilor, afară de una singură, generală și permanentă, oastea, au găsit la Slavii așezați în patria lor străveche acele mici începuturi de organizare armată, care caracterizează nu numai pe Slavi, ci și pe celelalte popoare de la începutul evului mediu, mai ales pe Germani. *Ceata* era la noi cam ceea ce era «Gefolge» sau «Gefolgschaft» la Germani. Și desigur contingentele cnejilor din sec. XII și XIII se numeau în limba națională «cete».

Dispăruse pentru totdeauna din Dacia orice urmă de legiuni, cohorte sau ale romane. Rămăsese pe ici pe colea câte o *cetate* (civitate), de aceea a rămas și cuvântul. N-au dispărut însă nici odată dușmanul (hostem), de aceea a rămas și *oiștea*, nume care la început se da numai oastei dușmane, apoi și celei naționale, când defensiva s-a transformat în ofensivă și când Românii au început să-și recucerească pământul pierdut sau părăsit de Romani.

III.

Și fiindcă documentul de la 1484 ne-a adus să vorbim de cete și de oaste, să ne întrebăm din ce se alcătuiau aceste cete în sec. XV și cum era organizată oastea Moldovei în acest secol, pe care am putea să-l numim «secolul armatelor naționale». Deși avem puține știri pozitive asupra acestei părți din istoria noastră, voi încerca totuși, întemeindu-mă pe câteva date ale documentelor, pe un izvor de la începutul sec. XVI, pe studiul terminologiei militare și pe analogia cu Țara Românească și cu țerile vecine care, înainte și după constituirea principatelor noastre, ne-au servit de model în ce privește organizarea armată, să indic în trăsături generale în ce consistă această organizare în sec. XV. Când zic sec. XV, nu exclud sec. XIV, căci afară de mici deosebiri, ce poartă pecetea personală a lui Ștefan cel Mare, aceste două secole din istoria Moldovei se prezintă istoricului cu aceeași față.

Pornesc de la cete și mă întreb: cum se numeau oamenii ce alcătuiau o ceată războinică?

Ei se numiau, ca și astăzi în popor, *feciori și voinici*. Primul cuvânt se ascunde în învățăturile lui Neagoe Basaraba, care cuprind cel mai vechiu tratat de artă militară la Români, sub bulgaro-serbicul *junak* (ЮНАК), care la aceste două popoare însemnă întâiu de toate «tânăr, fecior», apoi «viteaz». Cuvântul al doilea e atestat prin literatura populară, prin texte vechi, prin cronicari și prin învățăturile lui Neagoe Basaraba, care în traducerea românească din sec. XVII au «voinici», acolo unde originalul slavon din sec. XVII are *вонни*, plur. de la *воннѣ* ostaș, «Voinic» e slav. vechiu *вонникъ* bellator, din *вонна* bellum, bulg., sârb. și neoslov. *vojnîk*, împrumutat și de Unguri, în ale căror texte medievale se întâlnește câte odată cu însemnarea de «ostaș pedestru, milițian», sub formele latine *vojnîcus*, *vojnko*, *vojnîkio*, plur. *vojnîci*, *vojnîcones*, *vojnîkiones*. A. Bartal îl traduce nu tocmai exact cu «armati», ung. *fegyveres nép*. Așa d. p. într'o scrisoare de la 1392 a lui Várady Pèter către episcopul din Kalocsa se zice «*misimus vojnîkones nostros*»; într'un text citat fără dată de Sasinek «*vojnîci qui ad vada alia quoque finitimorum necessaria cum dominis eorum servire continue solent*»; într'un decret din 1525 «*vojnîcis comitatum Walko, Posega, Temes et Toronthal subsidium relaxetur*»; într'un text din sec. XV, citat de Bartal în Comentariile sale «*ut adversus Maximilianum equites circiter miile offerret, praeter hos autem vojnîkones gravissimis expensis in bonis suis ad defensionem regni et ecclesiae suae conservaret*». După Sasinek, Ungurii au împrumutat acest cuvânt de la Slovaci. E însă cu mult mai probabil că l-au împrumutat de la Sloveni, de la Serbo-Croați sau și de la Români, căci până acum îi constatăm numai în sudul și în inima Ungariei, în comitatele Temes, Torontál, Pozsega și Pest.

Am insistat asupra acestui împrumut unguresc, spre a arăta că nu numai noi Români, care desigur, la venirea Ungurilor în Europa, aveam o organizație militară foarte primitivă, ci și Ungurii, popor cuceritor și războinic, au fost supuși influenței inevitabile a populațiunii slave, pe care la ocuparea țerii lor actuale au găsit-o acolo, de mult așezată și numeroasă. Puteam să ne sustragem unei astfel de influențe noi, la care, pe lângă vechea populație slavă din toate țerile noastre, s'a adăogat și influența politică directă a unor state vecine de naționalitate slavă? Desigur că nu.

Știind ce erau *cetele de voinici* în vechime, să încercăm a intra ceva mai adânc în această chestiune, întrebându-ne: cum se recrutau aceste cete și de cine erau conduse? Vrând a răspunde la această întrebare, trebuie să atingem întreaga chestiune a alcătuirii armatei moldovene în sec. XIV și XV, care se deosebia cu totul de cea de astăzi, nu numai prin terminologia ei, ci și prin modul de recrutare al trupelor. Se înțelege în caz de războiu, căci armată permanentă nu aveam atunci, cum nu aveau nici popoarele cu mult mai mari și mai puternice din jurul nostru. Armata permanentă din timpul lui Mircea e o legendă a vechii școale istorice, însuflețită de un cald patriotism, care-i face onoare, dar lipsită de spiritul critic și de cunoștința istoriei medievale europene, fără de care nu se poate înțelege nici expune conform adevărului, istoria noastră națională.

Cetele erau, cum am zice astăzi, niște «unități» de războiu, dar fără o compoziție uniformă și fără un număr fix de voinici sau feciori. Ele erau cel puțin de cinci feluri.

a) *Cetele boierilor* cari ocupau funcțiuni la *curtea domnească*, atât a celor mari, cât și a celor mici. Aceștia din urmă sunt *curtenii* (ДВОРЪНЕ) în înțelesul primitiv al cuvântului, adică «ostașii de curte» ai voevodului, a căror situație până prin. sec. XVI, când îi pomenește Reichersdorfer (1541) și Nicolae Brzeski (1566) era aproape identică cu a așa-zișilor «milites aulae» sau «servientes regales» din Ungaria. Prin sec. XVII cunoaștem și curteni ce trăesc la țară, în sate domnești, având anumite privilegii și anumite îndatoriri militare, legate de condiția de *curtenie*. În Țara-Românească aceste două clase de ostași se numiau: cea dintâi *curtea*, ДВОРЪ, adică boierii cei mari, a doua *curtenii cei mici*, МАЛІИ КОУРТАНЫ.

În secolele XIV și XV curtenii se mai numiau în Moldova, conform ocupațiunii lor militare, și cu un cuvânt împrumutat de la Unguri, *viteji* (ВИТЪЖИ), adică «milites» (ung. *vitéz*). În documentele cele mai vechi moldovenești ei sunt citați împreună cu boierii cei mari ca martori și chezași ai faptelor și angajamentelor voevodului, civile sau politice. Deosebirea dintre ei și boieri era atunci mică.

În timpul lui Ștefan cel Mare, vaza lor la curte scăzuse, dar însemnătatea lor militară era încă destul de mare. Deaceea analele țerii îi pomenesc mereu, de câte ori e vorba de fapte războinice, pe aceeași treaptă cu boierii. Și unii, și alții făceau slujbă militară în schimbul veniturilor ce aveau de la funcțiunile pe care le ocupau sau de la moșiile pe care le aveau de la domn, fie cu drept ereditar, fie numai pe viață: boierii cad în categoria întâia, curtenii într'a doua. Exact acelaș lucru era în Ungaria, unde nobilii care aveau cete de ostași, adică magnații, comiții sau șefii de comitate și cei cărora regele le concedase posesiuni mari erau obligați să-l însoțească pe cheltuiala lor în toate expedițiile întreprinse pentru apărarea țerii, i. e. în toate războaiele defensive.

b) *Cetele boierilor de la țară, ale mănăstirilor și episcopiilor*. Acestea erau mai mici decât ale boierilor în funcțiuni și inegale ca număr, după mulțimea și mărimea satelor pe care le stăpâna fiecare boier, mănăstire sau episcopie.

Boierii nu erau scutiți sub nici un cuvânt de slujba militară. Pentru asta doar li se dădeau moșii nouă în stăpânire și pentru asta li se confirmau cele moștenite de la părinți și moși. Proprietatea pământului era strâns legată de slujba militară; una era condiția celelaltei. Boierul care avea pământ, fie moștenit, fie cumpărat, fie dăruit de domn, dacă nu mergea la oaste, când îl chema domnul, savârșia o trădare, sau cum se zicea atunci, o *hiclenie*, adică o lipsă de credință față de domn și țară.

Mănăstirile și episcopiile erau câte odată scutite de a da din satele lor oameni la oaste. Dar în cazuri de mare primejdie, când toată țara se punea în mișcare, când se ridica, cum zic documentele sec. XV, «marea oștire» (ВЕЛІКА ВОЙСКА), trimiteau și ele oameni la războiu. Dealtmintrelea, se cunosc și la noi cazuri, întocmai ca în Apus, când în fruntea ostașilor sau cetăților stătea un preot sau un călugăr. Era

și greu să fie altfel, când oamenii mergeau totdeauna cu crucea în frunte, fie că se duceau împotriva păgânilor: Tătari, Litvani sau Turci, fie că se duceau împotriva creștinilor de altă lege, a latinilor.

c) *Cetele pârcălabilor și starostilor*, compuse din sătenii așezați pe teritoriile cetăților și din păzitorii, sau cum se zicea atunci, străjile lor. În clasa aceasta intrau și oamenii târgurilor de sub cetăți și ai suburbiilor sau *posadelor*, puși în timpurile cele mai vechi, în a doua jumătate a sec. XIV și în întâia jumătate a sec. XV, sub comanda unui *posadnic*, care în cursul domniei lui Ștefan cel Mare e înlocuit peste tot cu *pârcălabul* cetății.

La cetele pârcălabilor și starostilor se alipiau, după toate probabilitățile, *cnejii* sau *judicii* satelor domnești, cari sau mergeau în persoană la războiu, sau trimiteau unul, doi, cel mult trei ostași călări, înarmați cu suljiți și cu arcuri, cum am arătat într'un memoriu din anul trecut, comparând situația cnejilor și judecilor din Moldova cu a celor din Galiția, a căror condiție e mai bine cunoscută. Pe vremea lui Ștefan cel Mare ei se împuținaseră, fiindcă parte dintr'înșii fuseseră boierii de domnii anteriori, parte trebuiră să cedeze locul boierilor, cărora Iliăș și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare însuși le dăruiseră sate administrate mai înainte de cneji sau judeci. Satele domnești, pe care am putea să le numim sate libere, erau așa de puține în timpul lui Ștefan, încât acesta era nevoit mai totdeauna să cumpere sate de la boieri sau de la răzăși, când voia să facă donațiuni mănăstirilor înființate de dânsul și de strămoșii săi, sau când voia să lărgescă teritoriile târgurilor.

d) *Cetele târgurilor sau orașelor fără cetăți*, formate atât din locuitorii lor – târgoveții de toate breslele – cât și din ai ocoalelor ce se țineau de ele. Se știe că aceste ocoale erau în sec. XV foarte întinse. Ștefan cel Mare s'a ocupat și de întocmirea lor; de la dânsul ni s-au păstrat primele știri mai amănunțite asupra lor.

e) În al cincilea rând trebuie să punem cetele de *mercenari străini*. Am arătat, în memoriul citat, că în sec. XIV și XV acestea se ivesc foarte rar. Domnii dispuneau de prea puțini bani în numerar, ca să poată întreține corpuri întregi de mercenari. Altfel ar fi făcut-o, căci era în spiritul timpului de atunci. Chiar în sec. XVI, rareori întâlnim mercenari la domnii pământeni. Ei o numeau *lefecii* sau *lefegii*, de la *leafă* «soldă, merces», cuvânt de origine turcească, trecut la popoarele slave din peninsula balcanică, la noi, la Unguri, la Maloroși și la Poloni. «A strânge oaste cu leafă», «a chema în leafă» înseamnă, la Ureche, a angaja mercenari. Acelaș cuvânt îl întrebuințau și Muntenii, la care lefegiii se ivesc ceva mai de timpuriu decât la Moldoveni. În învățăturile lui Neagoe Basaraba se vorbește într'un loc de «leafa slugilor» domnești, iar într alt loc se arată în ce chip domnul trebuie să-și aleagă, din cei ce se oferă să-l slujească, pe *lefegii*, pe spătarii, pe credinciarii și pe vătafi săi. Cu vre-o jumătate de secol mai târziu Moxa vorbește de «leafa voinicilor» și de «leafa curției», adică de solda ostașilor de rând și a curtenilor, nu are însă cuvântul «lefegiu», împrumutat tot de la Turci.